

# JUŽNOSLOVANSKO KULTURNO ZBLIŽEVANJE V BERILIH ZA OSMO LETO ŠOLANJA PO RAZPADU AVSTRO- OGRSKE

Članek prikazuje kulturno zблиževanje in južnoslovanski vpliv na slovenska berila v 20. stoletju. Prikaz temelji na motivnotematski analizi besedil, narodnostni analizi avtorjev besedil ter analizi tujejezičnih neprevedenih besedil. Ugotovimo, da je bil vzgojni smoter šole v Jugoslaviji opredeljen etatiistično, nadnacionalno, vzgoja pa je spodbujala socialistični patriotizem in poveličevala jugoslovansko državo. V članku beremo, da sta na vzgojo za krepitev zavesti o narodni pripadnosti vplivala politična centralizacija iz Beograda in politika unitarizma ter kako je k domovinoljubju z idejo bratstva in enotnosti prispeval socialistični patriotizem v Jugoslaviji. Na tej osnovi pridemo do ugotovitve o hegemoniji hrvaškega in srbskega naroda ter njunega političnega vpliva. Prispevek prinaša tudi pogled v prihodnost, ki temelji na zavesti, da evropsko združevanje prinaša internacionalnost, v kateri je vzgoja za razvoj narodne zavesti majhnih narodov še bolj potrebna.

## 1 Uvod

Že pred razglasitvijo slovenske samostojnosti junija 1991 se pojavljajo prva vprašanja, ki izražajo negotovost o tem, »kako bo v združeni Evropi z narodno samobitnostjo vseh ljudstev, ki bodo v njej živela« (Lipušič 1991: 3). Prav zato ima od vključitve Slovenije v Evropsko unijo vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti še večji pomen, potreba po zgodovinskem pregledu šolskega dela pa je še bolj utemeljena.

Pričujoča raziskava temelji na analizi beril, ki so se v 20. stoletju uporabljala v osmem letu šolanja pri pouku književnosti. Pri njihovi obdelavi je bila uporabljena neeksperimentalna deskriptivna metoda dela s pisnimi viri, podprta s primerjalno in kavzalno metodo.

## 2 Kulturno zблиževanje in južnoslovanski vpliv na slovenska berila v 20. stoletju

Kulturno zблиževanje in južnoslovanski<sup>1</sup> vpliv na slovenska berila lahko opazujemo s treh vidikov:

<sup>1</sup> Izraz *južnoslovanski* v tem prispevku označuje vse južnoslovanske narode, razen slovenskega.

- a) z motivnotematsko analizo besedil,
- b) z narodnostno analizo avtorjev besedil,
- c) z analizo tujejezičnih neprevedenih besedil.

## 2.1 Motivnotematska analiza besedil

Berila, ki so se uporabljala v času Avstro-Ogrske, vsebujejo besedila, za katera je mogoče sklepati, da se niso uporabljala le pri pouku književnosti, ampak tudi za pridobivanje znanja iz zgodovine, geografije, etnologije, kemije, biologije, fizike in ponekod še iz katerega drugega področja. Iz besedil, za katera je mogoče sklepati, da so bila namenjena pouku zgodovine in geografije, je razvidno, da je med učnimi cilji bil tudi učence seznaniti z zgodovino in geografijo celotne avstro-ogrske monarhije, torej tudi narodov, ki so bili kasneje v zgodovini združeni v Jugoslavijo. Seveda pa v tem obdobju še ne moremo govoriti o vzgoji za krepitev zavesti o pripadnosti skupnosti jugoslovanskih narodov.

Prvo berilo, v katerem lahko govorimo o težnji po narodnem in kulturnem zbliževanju južnoslovanskih narodov, je Brinarjeva *Čitanka za meščanske šole* (1923). Sledi pesem Ant. Mihanovića *Lijepa naša domovino*, ki je primer takega (južno)slovanskega zbliževanja v čitanki (Brinar 1923: 2).

Teci, Savo, Dravo, teci,  
nit' ti, Dunav, silu gubi,  
kud li šumiš, sv'jetu reci,  
da svoj narod Slovan ljubi:  
dok mu njive sunce grije,  
dok mu hrašče bura vije,  
dok mu mrtve grobak krije,  
dok mu živo srce bije.

Od leta 1923 v vsaki novi ali le spremenjeni izdaji beril oziroma čitank najdemo nekaj besedil, ki na tematski ravni omogočajo krepitev vzgoje za razvoj zavesti o pripadnosti južnoslovanskim narodom. V Brinarjevi čitanki (1923) je takih besedil 12 %, v Flerétovi čitanki (1923) jih je 8 %, v Gasparijevi čitanki (1940) 2 % ter v Smolejevi partizanski čitanki (1945) 15 %. Od partizanske čitanke dalje najdemo v vseh novih berilih tudi besedila, ki posežejo v čas narodnoosvobodilnega boja, v katerem je jugoslovanske narode družil skupen cilj – narodna osvoboditev in sožitje v skupni domovini. V tem obdobju je težnja, pojem domoljubje razširiti na področje celotne domovine, največja.

V Kocijan-Šimenčevem berilu *V nove zarje* (1989), zadnjem v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji, najdemo 2 % besedil, ki na motivnotematski ravni omenjajo Jugoslavijo ali katerega od južnoslovanskih narodov, in 10 % besedil, ki s pomočjo tematike iz narodnoosvobodilnega boja prek skupnega cilja južnoslovanskih narodov krepijo zavest o naši skupni pripadnosti. Tudi v ponovnih izdajah tega berila, ki sežejo tudi že v čas po osamosvojitvi Slovenije (1992, 1994, 1996, 1997, 1998 in 1999), se motivnotematska podoba besedil Kocijan-Šimenčevega berila ni veliko spremenjala.

V berilu Mojce Honzak s sodelavci *Skrivno življenje besed* (1999), ki je prvo, nastalo v državi Sloveniji, je kulturno zблиževanje z južnoslovanskimi narodi le še zgodovinski spomin, izražen v besedilih, ki segajo v čas narodne osvoboditve. Enako velja tudi za vsa berila za osmo leto šolanja, ki so se uporabljala v začetku novega stoletja.

| Avtor<br>čitanke<br>(letnica<br>prve<br>izdaje) | hrvaški<br>besedni<br>umetnik                                                                      | srbski<br>besedni<br>umetnik                                            | črnogorski<br>besedni<br>umetnik | make-<br>donski<br>besedni<br>umetnik | bosansko-<br>hercegovski<br>besedni<br>umetnik | Albanec<br>s Kosova |
|-------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------|----------------------------------|---------------------------------------|------------------------------------------------|---------------------|
| Brinar<br>(1923)                                | K. Š. Đalski<br>L. Gaj<br>I. Gundulić<br>I. Mažuranić<br>A. Mišanović<br>P. Preradović<br>A. Šeona | V. S. Karadžić (2)<br>D. Obradović (2)<br>J. J. Zmaj (2)<br>J. Đorđević |                                  |                                       |                                                |                     |
| Flerč<br>(1923)                                 | A. Šeona<br>B. Radičević<br>V. Nazor                                                               | M. Miličević                                                            |                                  |                                       |                                                |                     |
| Gaspari<br>(1940)                               | J. Kozarac                                                                                         | B. Čosić                                                                |                                  |                                       |                                                |                     |
| DZS (1946)                                      | V. Nazor                                                                                           |                                                                         |                                  |                                       |                                                |                     |
| Smolej<br>(1947)                                | A. Šeona                                                                                           | V. S. Karadžić (2)<br>D. Obradović (2)                                  | P. P. Njegoš                     | K. Racin                              |                                                |                     |
| Muser<br>(1953)                                 |                                                                                                    | V. Dedijev<br>L. Nenadović                                              | P. P. Njegoš<br>M. Lalić         |                                       |                                                |                     |
| Mihelič<br>(1968)                               | M. Krleža (2)<br>I. G. Kovačić (2)                                                                 | D. Maksimović (2)<br>V. S. Karadžić<br>D. Čosić                         |                                  | B. Koneski<br>A. Šopov                |                                                |                     |
| Kocijan-<br>Šimenc<br>(1989)                    | B. Belan<br>S. Kolar<br>M. Krleža<br>G. Vitez                                                      | I. Andrić<br>D. Čosić                                                   |                                  | B. Koneski                            | I. Sarajlić                                    | R. Dedaj            |
| Honzak<br>(1999)                                |                                                                                                    | I. Andrić                                                               |                                  |                                       |                                                |                     |
| Cirman<br>(2002)                                |                                                                                                    | I. Andrić                                                               |                                  |                                       |                                                |                     |
| Blažič<br>(2004)                                |                                                                                                    |                                                                         |                                  |                                       |                                                |                     |
| Skupaj<br>– oseb                                | 19                                                                                                 | 16                                                                      | 3                                | 4                                     | 1                                              | 1                   |
| Skupaj –<br>besedil                             | 21                                                                                                 | 22                                                                      | 3                                | 4                                     | 1                                              | 1                   |

**Razpredelnica št. 1:** Južnoslovanski besedni umetniki v slovenskih berilih.

## 2.2 Narodnostna analiza avtorjev besedil

Pred nastankom Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v slovenskih berilih za osmo leto šolanja ne najdemo umetnostnega besedila, katerega avtor bi bil južnoslovanski besedni umetnik. Prvič se besedila južnoslovanskih besednih umetnikov pojavijo v Brinarjevi čitanki za meščanske šole iz leta 1923.

V vseh analiziranih berilih po letu 1923 med jugoslovanskimi besednimi umetniki najdemo največ hrvaških in srbskih književnikov. To nazorno prikazuje **razpredelnica št. 1**.

### 2.3 Analiza tujejezičnih neprevedenih besedil

V slovenskih berilih je seveda velika večina besedil v slovenščini, kljub temu pa pregled nekaterih čitank, ki so se uporabljale v letih med 1918 in 1991, jasno kaže, da je bilo tudi pri pouku slovenščine srbohrvaščini<sup>2</sup> namenjeno kar nekaj pozornosti.

V berilih, ki so se uporabljala pred letom 1918 (torej Končnikovo in Stiasnyjevo berilo ter obe Schreinerjevi čitanki), ko so Slovenci s Srbi in Hrvati stopili v skupno državo, razen slovenščine ne najdemo nobenega besedila v jeziku, ki je bil v rabi v Avstro-Ogrski.

Najzgodnejše berilo, v katerem najdemo srbohrvaška besedila, je Brinarjeva čitanka iz leta 1923. V njej najdemo kar 17 besedil, tj. 20,2 %, v srbohrvaščini, od tega jih je 8, tj. 9,5 %, pisanih v cirilici. Med besedili v srbohrvaščini je veliko takih, ki tudi na tematski ravni dajejo dosti priložnosti za vzgojo za razvoj zavesti o pripadnosti Socialistični federativni republiki Jugoslaviji.

Istega leta kot četrta Brinarjeva čitanka za meščanske šole je izšel tudi peti del Flerétove čitanke za narodne šole, ki se je uporabljal v šestem, sedmem in osmem letu šolanja. Ker je Flerétova čitanka namenjena tudi pouku realij, je njeno skupno število besedil večje kot v Brinarjevi čitanki. To vpliva na navidez nizek odstotni delež srbohrvaških besedil v Flerétovi čitanki; ta znaša 4,6 %, kar pomeni, da v njej najdemo 12 srbohrvaških besedil. Med njimi so 3, tj. 25 %, v cirilici.

V Gasparijevi čitanki (1940), ki je zamenjala Brinarjevo, v obeh Smolejevih berilih (1945 in 1947), v *Slovenskem berilu za nižje razrede gimnazije* neimenovanega uredniškega odbora (1946) ter v berilu Erne Muser, ki je prvič izšlo leta 1953, ne najdemo besedila v srbohrvaščini.

V Miheličevam berilu iz leta 1968 je 5, tj. 3,8 %, besedil v srbohrvaščini, vsa so pisana v latinici.

Posebno prelomnico pri vključevanju srbohrvaških besedil v učbenike predstavlja Kocijan-Šimenčevo berilo, ki je stopilo v uporabo dve leti pred nastankom samostojne slovenske države in se je uporabljalo skoraj do konca 20. stoletja. V njegovi prvi izdaji iz leta 1989 najdemo dve pesmi v srbohrvaščini, po eno pa v makedonščini<sup>3</sup> in

<sup>2</sup> Danes je izraz *srbohrvaški* izpodrinil izraz *srbskohrvaški*, ki poudari enakovrednost obeh narodov. V tem članku sta rabljena oba izraza in imata pomenskorazlikovalno vlogo, saj povesta tudi to, o katerem zgodovinskem obdobju je govora.

<sup>3</sup> To besedilo je bilo v berilo sprejeto zaradi literarnega izobraževanja in vzgoje, saj bi bila za spoznavanje makedonskega jezika bolj primerna preprosta besedila. Kljub temu pa je Slavistično društvo Ljubljana v okviru male šole slovanskih jezikov pripravilo tudi njegovo jezikovno obdelavo »kot pomoč učiteljem in učencem, ki bi vendarle izkoristili priložnost, da obravnava ne bi bila samo literarna, ampak tudi jezikovna ali pa morda predvsem jezikovna« (Dolgan 1990/91: 177).

albanščini. Vsem je prej dodan slovenski prevod. Izdaje iz leta 1990 ter celo 1991, 1992 in 1994 so glede tega nespremenjene, v izdaji iz leta 1996 pa je izpuščeno besedilo v izvornem jeziku, ostal je le slovenski prevod.

Izraženo v odstotkih, je v prvi izdaji Kocijan-Šimenčevega berila 2,9 % besedil v srbohrvaščini in 1,4 % v albanščini.

V berilu Mojce Honzak iz leta 1999, ki je prvo, nastalo v državi Sloveniji, po pričakovanjih ne najdemo nobenega besedila v srbskohrvaškem jeziku. Enako velja tudi za vsa slovenska berila, ki so nastala po letu 2000.

#### 4 Sklep

Na temelju prikazanega je mogoče trditi, da vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti v slovenski šoli naleti na problem *jugoslovenarstva*. O njem je govora že v Kraljevini Jugoslaviji, označuje pa popačeno jugoslovanstvo, tj. jugoslovanstvo, ki se je odrekalo slovenstvu in se izreklo za enoten jugoslovanski narod, v katerem naj bi se utopil slovenski narod, slovenski jezik in slovenska kultura. To je bila politika unitarizma, ki je izražala težnje po hegemonizmu Srbije v državi, torej *velesrbstvo* (Klopčič 1986: 42).<sup>4</sup>

Posebno zgovorno o centralizaciji iz Beograda in hegemoniji hrvaškega in srbskega naroda in jezika govorita »Dve pjesmi Otona Župančiča«, <sup>5</sup> prevedeni v srbohrvaščino, objavljeni v *Šolskem listu* za 6., 7. in 8. leto šolanja, ki ga je leta 1920 izdal Pavle Flerer in so ga ponekod uporabljali kot začasno nadomestilo starih čitank še iz časa avstrijske oblasti. Slovenskim otrokom so v slovenski šoli Otona Župančiča ponujali v branje v naslednji obliki:

##### CICIBAN

Trči mali Ciciban  
u lug zelen svaki dan.  
Kad on stigne sred šumice,  
kliče ptica sa grančice:  
»Došo nam je Ciciban,  
Cicibane, dober dan!«

Cicibane, šta je to?  
Kakove te snajde zlo?  
Jutros ptica sred šumice  
zapjevala sa grančice  
»Došo nam je Cicisram.  
Ne ću da mu pozdrav dam.«

Misli mali Ciciban:  
»Čemu danas – Cicisram?«  
Ruke gleda: »Sada znam.  
Nit sam miven nit sam pran:  
pa je Cicibanac  
dječak neopranac.«

Potok teče, skok! skok! skok!  
Lak i bistar mu je tok.  
Ciciban se u njem pere.  
S pjesmom ptič se lugom vere:  
»Došo nam je Ciciban.  
Cicibane, dober dan!«

Izsledki te raziskave podpirajo ugotovitve Milice Bergant, ki opozarja, da je bil vzgojni smoter šole v Jugoslaviji opredeljen etatistično, nadnacionalno. Vzgoja je

<sup>4</sup> To sta pesmi *Ciciban teče v zeleni dan* in *Mak*.

spodbujala socialistični patriotizem in je povelečevala jugoslovansko državo, ki se je zavzemala za socializem, bratstvo in enotnost vseh svojih narodov. O tej dogmi se ni smelo niti dvomiti niti je konkretno raziskovati. Smoter, povezan še z ustavno vrednoto »stalne pripravljenosti na samoobrambo in samozaščito« v mirnem času, je nakazoval totalitarno-militaristično usmerjenost nadnacionalne, močne države (Bergant 1992: 44).

Te ugotovitve potrjuje tudi neuspešen poizkus državnih oblasti sredi 80. let 20. stoletja, da bi vsem republikam vsilili skupna obvezna šolska jedra na področju kulturnega izobraževanja v okviru materinščine. Za to težnjo se skriva jasen cilj, oslabilo nacionalno kulturno identifikacijo šolarjev različnih jugoslovanskih narodov, na kar je kmalu po osamosvojitvi opozarjala tudi Milica Bergant (1992: 44).

## 5 Iz preteklosti v sedanjost in prihodnost

Z nastankom države Slovenije, ko imamo Slovenci pravnoformalno bistveno boljše možnosti za vzgojo za razvoj zavesti o narodni pripadnosti kot pred sto leti, v domači strokovni pedagoški literaturi vse pogostejše najdemo razmišljanja o spremenjenem vzgojnem smotru. Po vojni so bila vzgojna prizadevanja usmerjena v naročilo, da je treba otroke vzgojiti tako, da bodo postali aktivni graditelji in zaščitniki nove socialistične družbe, zato morajo biti disciplinirani in se požrtvovalno podrejati interesom skupnosti (Schmidt 1982: 139), v zadnjem času pa se vse bolj uveljavlja misel o vzgoji v funkciji človeka, kjer so poudarjeni njegovi generični, socialni in individualni interesi (Pediček 1991: 143), narodnost zaradi velikih migracijskih možnosti in spodbud ni več nujno doživljenjska usoda posameznika (Bergant 1992: 43).

Evropsko združevanje prinaša interkulturalnost, na osnovi katere je mogoče pričakovati boj za prevlado med ekonomsko spodbujeno nadnacionalnostjo in podedovano (inter)nacionalnostjo. Za zmago slednjega je potrebno dobro poznavanje lastne narodne identitete, ki mora biti utemeljena na dom(ovin)oljbuju. To združuje dve nujno potrebni načeli – poznavanje doma (domoznanstvo) in ljubezen do njega (patriotizem), katerima se v internacionalni družbi pri vzgoji evropskega državljana pridružuje še tretja – spoštovanje tujega. To je osnova, na kateri kaže v začetku 21. stoletja postaviti temelje vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti.

## Literatura

Bergant, Milica, 1992: Prispevek k razmišljanju o novih smotrih OŠ na Slovenskem. *Sodobna pedagogika* 43/1/2. 40–45.

Dolgan, Milan, 1990/91: Makedonščina v slovenskih berilih za osnovno šolo. *Jezik in slovstvo* 36/5/6. 177–178.

Klopčič, France, 1986: *Slovenstvo in drugo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Lipušič, Boris, 1991: Sence nad narodovo samobitnostjo. *Prosvetni delavec* 42/8. 3.

Pediček, Mojca, 1991: Od vzgoje za družbo do vzgoje kot procesa samorealizacije posameznika. Kodelja, Zdenko (ur.): *Vzgoja v javni šoli*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 143–152.

Schmidt, Vlado, 1982: *Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem*. Ljubljana: DDU Univerzum.

## Viri

Blažič, Milena idr., 2004: *Svet iz besed. Delovni zvezek za branje v 9. razredu devetletne osnovne šole in 8. razredu osemletne osnovne šole*. Ljubljana: Rokus.

Brinar, Josip, 1923: *Čitanka za meščanske šole*. Ljubljana: Kraljeva založba šolskih knjig za Slovenijo in Istro.

Cirman, Majda idr., 2002: *Z roko v roki. Berilo za osmi razred osemletne in deveti razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: DZS.

Flerè, Pavle, 1920: *Šolski list*. Ljubljana.

Flerè, Pavle, 1923: *Slovenske čitanke za narodne šole*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Gaspari, Anton idr., 1940: *Naši vodniki, slovenska slovstvena čitanka za četrti razred meščanskih šol*. Ljubljana: Združenje učiteljstva meščanskih šol.

Honzak, Mojca idr., 1999: *Skrivno življenje besed. Berilo za osmi razred osnovne šole*. Ljubljana: MK.

Kocijan, Gregor in Šimenc, Stanko, 1989: *V nove zarje. Slovensko berilo za osmi razred osnovne šole*. Ljubljana: MK.

Končnik, Peter, 1901: *Četrto berilo za obče ljudske in nadaljevalne šole*. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.

Mihelič, Stane, 1968: *Osmo berilo za osnovne šole*. Ljubljana: DZS.

Muser, Erna idr., 1953: *Slovensko berilo 4*. Ljubljana: DZS.

Neimenovan uredniški odbor, 1946: *Slovensko berilo za nižje razrede gimnazije*. Ljubljana: DZS.

Schreiner, Henrik, 1909: *Čitanka za obče ljudske šole, izdaja v štirih delih, za šesto, sedmo in osmo šolsko leto štiri- in večrazrednih ljudskih šol*. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.

Schreiner, Henrik, 1915: *Čitanka za obče ljudske šole, izdaja v treh delih, za peto, šesto, sedmo in osmo šolsko leto eno- trirazrednih ljudskih šol*. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.

Smolej, Viktor, 1945: *Slovenska čitanka za III. in IV. razred gimnazije*. Odsek za prosveto.

Smolej, Viktor idr., 1947: *Slovensko berilo za nižje razrede srednjih šol*. Ljubljana: DZS.

Stiasny, Ljudevit, 1912: *Berilo za ponavljalne oziroma kmetijskonadaljevalne šole*. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.